

EPIGRAPHICA & SEPULCRALIA

V.

Fórum epigrafických a sepulkrálních studií

Editor:
Jiří Roháček

ARTEFACTUM
ÚSTAV DĚJIN UMĚNÍ AV ČR

Praha
2014

Obsah

Úvodem (Jiří Roháček).....	7
----------------------------	---

Sepulcralia (et Epigraphica)

MILENA BRAVERMANOVÁ, Problematika otevírání hrobů panovníků, svatých a církevních hodnostářů na Pražském hradě.....	11
--	----

MAREK ČERVENÝ, Reflexe doby ve funerální plastice sochaře Rudolfa Březy	29
---	----

MIROSLAV ČOVAN, Kultúrne-spoločenské pomery ranonovovekého Bardejova na pozadí meštianskych sepulkralií	41
--	----

ZUZANA ČOVANOVÁ-JANOŠIKOVÁ, Sepulkralne poloniká zo severného Spiša.....	63
--	----

GÜNTER DONATH, Getreu bis in den Tod – Markgraf Wilhelm I. von Meißen und „der lange Schatten des Kaisers“	91
---	----

JAKUB KRČEK, Nález raně barokních náhrobníků v klášteře Teplá. Ojedinelý doklad pohřební kultury premonstrátské kanonie v 17. století a příspěvek k problematice druhotného používání sepulkralií	107
---	-----

MARTIN PAVLÍČEK, „ <i>spí tuto v této kapli, ... spí on chrápáním velikým</i> “. Barokní mauzolea, náhrobky a epitafy v Olomouci a Kroměříži	129
---	-----

KARIN PISAŘIKOVÁ, Náhrobky Bohuslava Fuchse	145
---	-----

JAROSLAV PODLIŠKA – SYLVIE SVATOŠOVÁ – FRANTIŠEK FLEK, Archeologické objevy náhrobníků z Prahy a způsoby jejich dokumentace	165
--	-----

JANA POHANIČOVÁ, Návrhy hrobiek z pozostalosti M. M. Harminca.....	185
--	-----

MARCIN SZYMA, The Original Tomb of St Hyacinth in the Dominican Church in Cracow	203
---	-----

ŠTĚPÁN VÁCHA, Mathey delineavit: Náhrobek hraběte Humprechta Jana Černína z Chudenic ve světle písemných pramenů (1683–1688)	219
FILIP VELÍMSKÝ, Operativní průzkum znovuotevřené barokní krypty v karneru Všech svatých v Sedlci u Kutné Hory	241
MAREK WALCZAK, On the Necropolises of Chivalric Clans at Sandomierz. Remarks on the Popularity of Memorial Inscriptions in Fourteenth-Century Mural Painting in Central Europe	253

Epigraphica (et Sepulcralia)

PETR JENČ – VLADIMÍR PEŠA – ĽUBOMÍR TURČAN – DOMINIKA MACHAČOVÁ – MARTIN BARUS – HANA PÁTKOVÁ, Galerie pozdně středověkých a novověkých maleb a nápisů v jeskyni Na Špičáku, okres Jeseník	281
JAN LHOTÁK – ZLATA GERSDORFOVÁ, Kostel sv. Mikuláše v Kašperských Horách a jeho středověké epigrafické památky	299

Materiae, Acta

JANA KEPARTOVÁ, Antika v nápisné kultuře českých zemí	331
JAN LOCH, Heraldické vzpomínky na zaniklý kostel Panny Marie na Louži na Starém Městě pražském a jeho sepulkrální památky	343
MAHULENA NEŠLEHOVÁ, Zpráva o realizaci náhrobku malíře Pavla Nešlehy	363
MAHULENA NEŠLEHOVÁ, Skleněný náhrobek od Mariana Karla	369
VÁCLAV RYBAŘÍK, Pražské morové sloupy a jejich nápisy	375
Seznam vyobrazení	391
Seznam autorů	408

Galerie pozdně středověkých a novověkých maleb a nápisů v jeskyni Na Špičáku, okres Jeseník*

PETR JENČ – VLADIMÍR PEŠA – LUBOMÍR TURČAN –
DOMINIKA MACHAČOVÁ – MARTIN BARUS – HANA PÁTKOVÁ

Gallery of the late medieval and early modern paintings and inscriptions in the Na Špičáku Cave, District Jeseník. *The Na Špičáku Cave in the marbles of Jeseník Karst in Moravian Silesia is the only cave accessible to public in the Czech Republic, which has a unique gallery of historical inscriptions and symbols from the Middle Ages to the middle of the 20th century (around 4000 items). Its mainly horizontal spaces with a total length of 410 m and denivellation of ca. 10 m are formed by corridors, clefts and two more spacious chambers, which were originally divided only by narrow passages requiring sliding. The difficult to pass parts were expanded in 1883/1884–1885 and particularly 1954–1955. The cave was first mentioned in the written sources in the 15th century in connection with prospecting and mining works in the area of the eastern Sudetenland. Archaeological finds correspond to that, found in various parts of the cave gradually since 2007, which come from the High Middle Ages (14th–15th centuries) and mainly from its conclusion (end of the 15th through the 1st half of the 16th century). Also the earliest horizon of the wall objects in the cave at least partially correspond to this period. They include petroglyphs of a tournament shield with a fixed stylized scene, apparently Adam and Eve under the Tree of Wisdom (1519), imperial apple (orb), further paintings of the sun and half-moon (15th century – 2nd third of the 16th century) and a central motif of the Adoration of Christ with Jesus Christ and the figures of the donators of secular and ecclesiastical power (16th century, most likely 1530s–50s). An analysis of the red pigments from the objects of the 16th and 17th centuries proved the usage of special dyes known from period wall and panel painting and knowledge of painting techniques. The historical context offers a connection of the cave precisely during the 16th century with the intensive development of mining in the surrounding manors, belonging to the aristocracy and bishopric. Around the cave were the most important places of mining enterprise, the ownership ties of which could be legitimized in the form of then generally understandable images on the walls; hence labelling the owner with the right of extraction. The Christian symbolism moreover generally fulfilled also a protective function. Although the geological environment of the cave excludes the possibility of the extraction of precious and coloured metals, we connect its visitors with prospectors, whom it offered a glimpse into the structure of the rock cliffs in the surroundings. The prospectors' horizon ended with the outbreak of the Thirty Years' War during the 1st half of the 17th century, which manifested itself with a distinct decline in the dated inscriptions and archaeological*

finds. Later, the cave was practically forgotten until the beginning of the 19th century, when it was rediscovered by the emerging market in tourism. The greatest amount of records come from the period after the opening of the cave in the 1880s.

Keywords: epigraphy, archaeology, graffiti, technology, cave, Bohemia, 15th – 20th century

1. Úvod do problematiky

Historické skalní nápisy a vyobrazení představují dosud opomíjenou součást minulosti krajiny, a to jak pro historické vědy, tak i z pohledu ochrany přírody a památek. Nejstarší dochované objekty byly do pískovcových skal mimo stálá sídla vysekány již v pozdním středověku, ve výjimečných případech snad ještě o něco dříve, ale jejich hlavní rozmach začíná s počátky návštěvníckého ruchu na sklonku 18. století. V 19. století jsou již zcela běžné a ve 20. století dosahují svého největšího rozšíření. Mezi jmény, iniciálami, letopočty a výjimečně i popisy historických událostí se objevují malá umělecká díla, která i přes své nevelké stáří výrazně obohacují dnešní krajinu.

V krasové krajině jsou tyto památky mnohem vzácnější a omezují se zpravidla jen na jeskyně. Jeskyně Na Špičáku v katastru obce Supíkovice v severním předhůří Hrubého Jeseníku patří vedle Býčí skály v Moravském krasu k nejbohatším krasovým lokalitám obsahujícím dochované historické nápisy. Představuje krasový systém v devonských krystalických vápencích (mramorech), který vytvořily vody povrchových toků v nadmořské výšce 439 m. Neobvyklé tvary vtiskla chodbám existence podzemního jezera z vod kontinentálního ledovce, který zasahoval v předposlední době ledové až k severním hranicím České republiky.¹ Teplota vzduchu v jeskyni je 7–10 °C a relativní vlhkost se pohybuje v rozmezí 90–98 %.² První zmínka o jeskyni Na Špičáku je zároveň nejstarším popisem jeskyně v České republice a jedním z prvních ve střední Evropě. Její vnitřní prostory obsahují dosud největší zdokumentovaný soubor epigrafických památek v České republice, který čítá kolem 4 000 epigrafů (nápisů, vyobrazení), provedených různými technikami. Ústřední malba Krista na kříži s adorujícími postavami, s největší pravděpodobností vytvořená ve 30.–50. letech 16. století, nemá v jeskyních střední Evropy obdoby.

1 ZAJÍČEK, Petr a kol, *Jeskyně Na Špičáku*. AOPK. Praha 2005.

2 Upřesnění dat publikovaných Správou jeskyní České republiky na základě monitoringu mikroklimatu jeskyně pro potřeby restaurátorského záměru „Záchrana renesanční malby adorujících postav pod křížem v centrální části Jeskyně Na Špičáku“ (2011–2013).

2. Přehled historických zpráv

Nejstarší údaj o existenci jeskyně přináší v tzv. vlášské knize („Průvodci“) *Wegweiser zu den Bergwerken in der Oberlausitz und in Schlesien* podle všeobecně rozšířené literatury Antonius Walle, obchodník z Florencie, který mezi léty 1410 a 1443 působil ve slezské Vratislavi (Wrocław) v důlním podnikání. V tomto díle je jeskyně Na Špičáku v porovnání s ostatními důlními lokalitami věnována jen krátká zmínka v samém závěru textu, která ji řadí spíše mezi zajímavá místa než významnější prospektorské lokality: „*Do von willst u yn den bergk gehen, do findistu wol ebentewre von* (symbol: půlměsíc) *und* (symbol: kruh s tečkou). *Willtu is andirss wegen, der bergk ist ynnewig gar mancher hande. Willtu is allis irwaren, das stet zcu dir selbe, wen mit hot Procopius Hoberg gesagit, der in dem berge gewest ist, daz mancherley genge dorynne seyn; und yn den berge ist ein flis, wer sich doreyn wogen welde und erbitten, her funde alzo ich gesagt habe. Unde wer do vorbaz ober daz flis gyngye yn dem berge und welde is wogen, der funde, daz her eyn grosser herre mochte werden, zo is got gebin wolde. Her hot mir och gesagit, daz eyn doctur is gecbintewrit hot, der hot grosse schatcze irworbin.*“³

Kritika vzniku tohoto historického pramene se zdá být komplikovanější, než je dosud všeobecně přijímáno. Ke spojení životních osudů italského obchodníka Antonia Wale z Vratislavi⁴ s autorstvím Průvodce vedla badatele již od konce 19. století především okolnost, že v textech je jediným jmenovaným autorem (ovšem pouze u první zprávy) blíže neznámý, ale údajně bohatý Antonius Wale. Tuto konstrukci přejali po druhé světové válce také čeští autoři včetně historika a archeologa Josefa Skutila a spojení Jeskyně Na Špičáku

3 *Codex diplomaticus Silesiae (CDS), XX. Schlesiens Bergbau und Hüttenwesen. Urkunden 1136 – 1528.* Breslau 1900 (zde str. 198). V českém překladu „Z Freyenwalde (Jeseník) dále na Spitzenstein (Špičák), který je jednu míli (daleko). Odtud chceš-li jít do hory, tak najdeš asi nebezpečí ze a (symboly slunce a měsíce). Chceš-li jít jinudy, kopec je přístupný mnohým způsobem. Chceš-li to vše zjistit, stojí tu pro tebe, co mi řekl Procopius Hoberg, který byl v kopci, že tam je mnoho chodeb; a v hoře je voda (nebo pohyblivá hornina, písek apod.), kdo se chce do ní odvážit a pracovat, najde, co jsem řekl. A kdo půjde dál přes vodu (nebo ten tekutý písek apod.) do hory a chce se odvážit, ten zjistí, že by se mohl stát velkým pánem, když bůh dá. Říkal mi také, že nějaký doktor tam pracoval, který si získal velké poklady. Od Spitzensteyne máš ještě 1 čtvrt cesty k Sawpisdorff (Supikovice); tam se ptej po Ylmenberge ležícím u Rotinwasser (Červená Voda), tam najdeš čtyřhrannou šachtu, kterou udělali měšťané z Nisy a nebyli zajedno a nechali ji ležet. Tam jsem uvnitř viděl vyryté (symbol měsíce), táhnou se (tj. stříbrné žíly) tedy dobře na hřbet nože.“

4 Ibidem.

s vratslavským měšťanem se stalo na další půlstoletí nedílnou součástí historie jeskyně. Již v r. 1922 tuto konstrukci zpochybnil vrchlabský badatel Karl Schneider a brzy následoval slezský etnograf a historik Will-Erich Peuckert.⁵ Jejich argumentace byla zřejmá: Průvodce je sestaven z několika jazykově, stylově i obsahově nesourodých částí, které nemohou být připsány pouze jednomu autorovi. Jediná část, kde se objevuje jméno Antonius Wale, se týká od Slezska vzdálené Míšeňské doliny v Lužických horách (Meissengrund) a svým topografickým obsahem je nejméně důvěryhodná. Autory všech částí Průvodce byli podle lingvistického rozboru Němci, používající pravděpodobně středověký slezský dialekt, čímž se představa o pisateli italského původu, žijícího v německém prostředí pouze část svého života, stává málo reálnou. Navíc je v části věnované popisu jeskyně Na Špičáku uveden jistý Prokop Hoberg, který anonymnímu autorovi Průvodce poskytl informace o naší lokalitě. Důležitá je také okolnost, že právě tato část Průvodce je topograficky poměrně přesná a dokládá, že informátor – tedy Prokop Hoberg – se v krajině dobře orientoval. Z historického kontextu můžeme spolu s Peuckertem předpokládat, že byl jedním z horníků a prospektorů, kteří působili v jesenicko-zlatohorském rudním revíru.

Peuckert pokládal Průvodce za středověký kompilát volně poskládaných anonymních příspěvků, které vznikaly v souvislosti s obnoveným rozmachem těžby od druhé třetiny 15. století. Spojení s historickou osobou měšťana Antonia Wale (Antonius Medici) se zdá být až pozdější a mělo dodat dílu větší důvěryhodnost, podobně jak bývalo zvykem v soudobých alchymistických nebo filosofických spisech.⁶ Peuckert se ovšem v pozdějším období bez udání důvodů opět vrátil k původnímu spojení obou Antoníů do téže osoby.⁷ Celkové shrnutí s interpretací naposledy nabídl Ph. Braunstein.⁸ Rukopis je pod signaturou R454 veden v rukopisném katalogu někdejší městské knihovny ve

5 SCHNEIDER, Karl, *Die Walen im Riesengebirge*. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen LX. Praha 1922, s. 276–314; PEUCKERT, Will-Erich, *Walen und Venediger*. Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde XXX. Breslau 1929, s. 205–247; PEUCKERT, Will-Erich, *Antonius Wale*. Der Wanderer im Riesengebirge XLIX, Breslau 1929, Nr. 8, s. 115–116.

6 Srov. práce Will-Erich Peuckerta cit v pozn. 4.

7 PEUCKERT, Will-Erich, *Zauber der Steine*. Leipzig 1936, s. 8–9 a 29; COGHO, Robert – PEUCKERT, Will-Erich, *Volkssagen aus dem Riesen- und Iser-Gebirge*. Göttingen 1967, zejm. s. 54.

8 BRAUNSTEIN, Philippe, *Travail et enterprise au Moyen Age*. De Boeck Universite Bruxelles 2003, zvl. s. 227–228, včetně překladu rukopisu do francouzštiny.

Vratislavi, ale podle poznámek v katalogu se nezachoval. Je ovšem zajímavé, že jinak se rukopisy této signatury dochovaly poměrně dobře. Pozůstalost W. E. Peuckerta je uložena v Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek v Göttingenu, kde byl po válce profesorem, ale ani tam z inventáře nevyplývá přítomnost uvedené knihy. V současnosti tedy zůstává nezvěstnou (obr. 1).

Vznik Průvodce je s ohledem na historické souvislosti kolem výskytu osoby A. Walleho ve Slezsku doposud nejčastěji kladen českou literaturou do roku 1430 nebo 1436. Paleografické posouzení rukopisu však vyznívá ve prospěch širšího možného intervalu, který můžeme vymezit nejpravděpodobněji průběhem druhé třetiny 15. století a jeho sestavení položit do doby kolem 1470–1480. Obsahově je doloženo pouze zprostředkované sdělení o lokalitě, které vypovídací hodnotu informace snižuje. Patrně nejzajímavější ve vztahu k tématu našeho příspěvku jsou dva v textu vložené grafické symboly – „půlměsíc“ a „slunce“, které editoři CDS interpretovali jako značky pro stříbro a zlato, tedy alchymistické symboly, jež lze – podle textu – v jeskyni „nalézt“. Jsou v jeskyni skutečně namalovány a podle výsledků epigrafické dokumentace tvoří součást nejstaršího doložitelného horizontu epigrafických památek, které podle superpozice (překryvu) objektů sahají před rok 1583 (obr. 2).

Nejstarší stručné zmínky tematicky spojující existenci jeskyně se starým dolováním na Špičáku shromáždila, bohužel bez udání pramenů, Angela Drechslerová. Pomineme-li zprávu o jakýchsi zapomenutých pozůstatcích po dolování u Supíkovice v urbáři z roku 1689, přináší první krátký popis v roce 1806 R. Kneifel: „*Merkwürdig ist hier der spitze Stein. Man sieht darin mehrere grosse, weitgehende Gänge, welche die Eingänge in die ehemaligen Bergwerke waren. Im siebenjährigen Krieg mit Preussen war der Eingang noch offen. Die Einwohner retteten bei feindlicher Gefahr ihre Halbseligkeiten hinein. Als sich da aber ein Unglücksfall ereignete, hat man diese Öffnung gänzlich vermacht.*“⁹ F. Ens psal roku 1836 o hlubokých jeskyních opředěných pověstmi, o důlním díle „Quargloch“ (Zwergenloch, tj. o „Tvarožné“, resp. „Trpasličí díře“), kde obyvatelstvo při válečném ohrožení zachraňovalo svůj majetek. Drechslerová uvádí bez citování zdroje, že vchod do jeskyně

9 DRECHSLER, Angela, „*Saustein*“ und *Tropfsteinhöhle von Saubsdorf*. Der Altvaterbote IV/1, 1951, s. 24–25. (V překladu: „Pozoruhodný je zde špičatý kámen. Jsou v něm vidět mnohé velké, daleko se táhnoucí chodby, které byly chodbami bývalých dolů. V sedmileté válce s Prusy byl vchod ještě otevřený. Obyvatelé za nepřátelského nebezpečí zachraňovali uvnitř svůj majetek. Když se ale přihodilo jednou neštěstí, byl vchod zcela uzavřen.“)

byl z bezpečnostních důvodů zadržán a zůstal tak až do zpřístupňovacích prací.¹⁰ O celkovém zapomenutí Špičáku svědčí historické mapy. Poslední reminiscenci dřívějšího významu místa dokládá ještě první vojenské mapování z 60. let 18. století (Slezsko, mapový list č. 33), kde se nachází bezejmenný vrch, na jehož západním úbočí pramení krátký potok s názvem „Gold Wasser“ a při něm jižně od vrchu v sousedství dnes již zaniklé kapličky je místní jméno s označením „Kalch Ofen“. Oba názvy – Zlatá voda a Vápenná pec – zřetelně odkazují na dávnou těžbu vápence a prospektorský zájem či tradici. Druhé vojenské mapování již zaznamenalo pouze název vrchu, zatímco mapa stabilního katastru ze 40. let 19. století je zcela bez informací. „Zlatá voda“ je od té doby až do současnosti bezejmennou vodotečí, která v Písečné vtéká do říčky Bělé. Pozdější stručné zmínky (1689, 1806, 1836) spojují nepřímo existenci jeskyně se starým dolováním na Špičáku.¹¹ První podrobnější zprávy o jeskyni Na Špičáku pocházejí z doby jejího zpřístupňování v letech 1883/1884–1885.¹² V této době byly Supikovice (něm. Saubsdorf) díky mramorovým lomům přezdívány „slezská Carrara“ a v l. 1885–1945 zde působila Odborná škola kamenická.¹³

3. Původní podoba jeskyně

Jeskynní vchod se před zpřístupněním otevíral v trychtýřovité propasti, která byla pozůstatkem středověké těžby (obr. 3). Podle popisu od A. Makowského se ze dna propasti vstupovalo do prvního úseku jeskyně, který tvořila Hlavní chodba [úsek A a B] v délce 54 m s kolísající šířkou mezi 2 a 3 m a převažující výškou od 1,5 do 2 m. Po obou stranách vycházejí krátké postranní odbočky. Třetí levá odbočka (dnes Dvojitá srdcová chodba [E]) měla délku 33 m při šířce 1 m a výšce 1,6 až 2 m a končila v 7 m hluboké propáště s občasnou vodou na dně. Všechny tyto chodby byly pokryty různými typy zčásti poškozených sintrových povlaků a až na několik míst byly zčernalé od pochodní. Zadní část jeskyně byla nazývána „Labyrint“, podle tří síní vzájemně propojených chodbami, umožňujícími často jen průlez nebo proplazení. Jeskynní prostory zde byly kolem 2 m vysoké, jejich sintrové povrchy byly rovněž značně poškozené a zčernalé od kouře. Z prostředního „Rippersaalu“ (dnes Velký dóm [D]) se

10 Ibidem.

11 Ibidem.

12 KETTNER, Adolf, *Die Tropfsteinhöhle in Saubsdorf*. Notizenblatt der historisch-statistischen Section der k.k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, Nr. 5, 1886, s. 32–34.

13 ZAJÍČEK, Petr a kol., 2005 (cit. v pozn. 1)

18 m dlouhou chodbou o šířce 2 m a výšce 1 až 2 m vstupovalo do posledního „Fannysaalu“ (dnes Dóm naděje [C]; délka 15 m, šířka 3 až 7 m a výška 3 m). Z tohoto sálu odbočuje v roce 1885 znovuobjevená puklinová chodba [C2] o délce 25 m, šířce do 1 m a výšce 1,8 m s bělostnými krápníky a sintrovými útvary. Celková délka byla tehdy změřena na 111 m, se započítáním všech odboček 232 m.¹⁴ Dnešní chodba [F] odbočující ve vchodu do plazivkových částí s propastí zůstala v této době z ne zcela jasných důvodů nevymapována, i přes přítomnost starých epigrafů byla znovu odkryta až v roce 1964.¹⁵ Současná délka jeskyně činí 410 m.

4. Archeologické nálezy z jeskyně

V roce 1953 psal J. Skutil o jeskynních sedimentech jako archeologicky sterilních.¹⁶ Při následném zpřístupňování jeskyně v letech 1954–1955 nebyly archeologické nálezy zpozorovány, což bylo výsledkem nevšímavosti a nezájmu v průběhu stavebních prací, nikoli odrazem skutečného stavu, neboť objem materiálu vyvezeného z jeskyně byl obrovský. První nálezy byly zjištěny v letech 2007–2008 pracovníky Správy Jeskyně Na Špičáku při úpravách chodníků a čištění propástek a další povrchové nálezy následovaly v průběhu epigraficko-archeologické dokumentace, především v chodbě F v letech 2008–2009 a 2012.

Nálezy fragmentů keramiky a železných předmětů z různých částí jeskyně představují chronologicky rámcově jednotný soubor jak nepolévané vrcholně středověké hrnčiny, tak glazovaného zboží. Vzhledem k absenci výraznějších zlomků lze nálezy datovat pouze obecně do pokročilého vrcholného středověku (14.–15. století) a staršího novověku. Nejvýraznější se jeví zejména horizont závěru vrcholného středověku (sklonek 15. až první polovina 16. století). S tímto obdobím alespoň částečně koresponduje i nejstarší horizont historických nápisů a maleb. Největší kumulace nálezů v prostoru přední části chodby F poukazuje na sekundární uložení z prostoru okolo trychtýřovitého vstupu. V těchto místech byla chodba těžbou otevřena do dna vstupní propásky, jak dokládá situace na povrchu terénu v podobě zasypané prohlubně v sousedství

14 MAKOWSKY, Alexander, *Die Tropfsteinhöhle von Saubsdorf in österr. Schlesien*. Alt- vater IV, 1886, s. 1–5

15 MRÁZEK, Oldřich, *Historické jeskyně Na Špičáku u Supíkovic*. Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci, č. 136, 1967, s. 7–12.

16 SKUTIL, Josef, *Skalní nápisy z jeskyně v Supíkovících ve Slezsku*. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje XIV, 1953, s. 236–242.

dnešního schodiště z 80. let 19. století. V horní části propásky (nad zastřešením schodiště) se na skalní stěně nacházejí sekané nápisy s letopočty 17. a 18. století – dvakrát 1650, 1653, 1723 a 1797. Je zajímavé, že tyto datace nekorespondují podle současných poznatků s letopočty evidovanými v jeskyni (obr. 3).

5. Přehled informací o epigrafických památkách v jeskyni

Pomineme-li úvahu o existenci namalovaných symbolů měsíce a slunce již v 15. století, přinesl nejstarší, i když jen velmi stručnou zprávu o zdejších historických nápisech učitel Adolf Kettner v r. 1886: „Für dieses Bekanntsein sprechen u. a. auch die von Besuchern herrührenden Jahreszahlen 1564, 1613, 1615, 1728. Diese Jahreszahlen in allen Schriftformen befinden sich an den Wänden der Höhle und sind dermal mit durchsichtigem Kalksinter überzogen.“¹⁷ Jako další komentoval jeskynní nápisy v roce 1898 Emil Rzehak následovně: „Es bleibt mir noch zu bemerken, dass ich an mehreren Stellen der Höhle alte Jahreszahlen mit rother Farbe geschrieben vorfand. Ich erkläre dies einfach als eine Mystification, weil man zu damaliger Zeit gewiss noch keine Ahnung von dieser Höhle hatte und für's Zweite sind die Zahlen in ganz modernen Ziffern dargestellt; sie tragen durchaus nicht den Typus der damaligen Zeit an sich.“¹⁸ Rzehak bohužel neuvedl, které konkrétní nápisy měl na mysli, a tedy ani jak byly staré. Jeho tvrzení o nápisových falzech je z pohledu dnešních znalostí o epigrafickém souboru v jeskyni nutné jednoznačně odmítnout.

Zatím poslední publikovaný a zároveň nejjednodušší soupis zdejších epigrafických památek uvedl roku 1951 Josef Skutil,¹⁹ s tím, že podává „přehled aspoň nejdůležitějších, vynechávaje velkou spoustu čmáranin a škrabanic, pocházejících většinou teprve z devadesátých let“ 19. století. Jako první si povšiml nejpozo-

17 KETTNER, Adolf, 1886 (cit. v pozn. 9), v překladu: „Pro tuto známost mluví mj. také letopočty 1564, 1613, 1615, 1728 pocházející od návštěvníků. Tyto letopočty ve všech pravopisných formách se nacházejí na stěnách jeskyně a jsou v současnosti překryty průhledným vápenným sinterem.“

18 RZEHAK, Emil, *Die Saubsdorfer Tropfsteinhöhle in Oesterreichische-Schlesien*. Mittheilungen der Section für Naturkunde des Österreichischen Touristenclubs X, 1898, Nr. 6–7, s. 47–48. V překladu: „Zbývá mi ještě poznamenat, že jsem na mnoha místech jeskyně objevil staré letopočty napsané červenou barvou. Vysvětluji to jednoduše jako mystifikaci, protože v této době se o jeskyni jistě jen stěží vědělo a za druhé jsou čísla zobrazena docela moderními číslicemi; neodpovídají vůbec své době.“

19 SKUTIL, Josef, 1953 (cit. v pozn. 11)

ruhodnější malby celé jeskyně, kterou označoval jako Ukřižování, a jeho popis je důležitý pro zachycení dnes již prakticky nezřetelných částí. Při přepisu vybraných nápisů se však dopustil i některých nepřesností a omylů, z nichž nejmarkantnější je různé čtení v jeskyni se opakujících epigrafických objektů „HSZ / 1615“, které uváděl podle aktuálního stavu čitelnosti jako „H83“, „H88“ a „H15“ a spojoval je s měřičskými body Johana Rippera z roku 1885. Orientační nepublikovaný soupis prováděla v roce 1989 studentka M. Korejtková²⁰ (jako první věnovala pozornost i objektům mimo jeskyni) a v roce 1993 pořídili černobílou fotografickou dokumentaci vybraných epigrafických objektů K. Gregor a P. Zajíček (Správa jeskyní Moravského krasu). Tyto nysystematické pokusy o zachycení aktuálního stavu nápisů dnes umožňují důležité porovnání se současným stavem a ukazují zvětšující se trend degradace objektů vzhledem k vysoké vlhkosti a tvorbě sintrů v jeskyni.

6. Projekt dokumentace a restaurování maleb a nápisů

V letech 2003–2010 provádělo Pracoviště archeologie a speleoantropologie Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě systematickou dokumentaci všech dochovaných nápisů, maleb a petroglyfů v jeskyni (P. Jenč a kol.; v letech 2003–2004 ve spolupráci s Vlastivědným muzeem Jesenicka).²¹ Jeskyně byla rozdělena na sektory a každý epigrafický objekt v rámci sektoru očíslován, zaměřen do plánu, byla provedena podrobná fotodokumentace včetně detailů a vybrané objekty i překresleny. Celkem je shromážděna dokumentace zhruba 4 000 epigrafických objektů (přes 4 900 snímků) v 796 hlavních polohách.²² Od roku 2011 probíhá rozšiřující výzkumný projekt zaměřený na historické vyhodnocení získaných informací, a dále projekt restaurátor-

20 KOREJTKOVÁ, Michaela, *Inventarizace historických nápisů a kreseb v jeskyni Na Špičáku*. Diplomová práce, Katedra geografie a didaktiky geografie, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého. Olomouc 1990. Manuskript.

21 JENČ, Petr – PEŠA, Vladimír, *Projekt dokumentace historických nápisů a maleb v Jeskyni Na Špičáku*. In: Barbora Šimečková (ed.), *Zpřístupněné jeskyně 2008*, Ročenka Správy jeskyní České republiky. Průhonice 2009, s. 32–33.

22 JENČ, Petr – PEŠA, Vladimír, *Výzkumný projekt Záchránná dokumentace, studie obnovy a rekonstrukce historických nápisů a maleb v Národní přírodní památce Jeskyně Na Špičáku. Závěrečná zpráva, I.–VI. etapa výzkumu (2003, 2004/2005–2006, 2008–2010)*. Česká Lípa 2011. Manuskript. K metodice dokumentace: JENČ, Petr – PÁTKOVÁ, Hana – PEŠA, Vladimír (edd.), *Historické skalní rytiny v Labských pískovcích (I. etapa dokumentace v okolí Jetřichovic)*. Porta Bohemica I, 2001, s. 149–166; ROHÁČEK, Jirí, *Epigrafika v památkové péči*. Praha 2007.

ský, cílený na záchranu nejvýznamnějších maleb v jeskyni, degradovaných vlivem vlhkosti a prorůstáním sintrů. Byla prováděna dlouhodobá mikroklimatická měření v prostoru vybraných objektů a analyzována jejich použitá barviva (Ing. Martin Dvořák, Praha – technologie konzervace a restaurování; Ing. Ivana Kopecká, Praha – analýza barviv). Na základě těchto výsledků bylo přikročeno k restaurátorské stabilizaci a obnově dochovaných reliktů nejstarších objektů, která proběhla v roce 2013.²³

Analyzované malby se nacházejí na křížovatce Hlavní chodby a Dvojitě srdcové chodby na rozhraní úseků A, B a E (obr. 2). Jsou provedeny technologicky nestandardně, na odlomené ploše stropu, bez podkladů a organického pojiva. Hlavní objekt (*Adorace Kříže*) je dochován fragmentárně, v horní části výjevu je chromatická vrstva pouze stopová, viditelná nejlépe v bočním osvětlení. Okolní malby slunce, kříže a měsíce jsou dochovány v dobře rozpoznatelné podobě. Podklad pod malbou je nerovnoměrný, tvoří ho drobné sintrové útvary s prohlubněmi. Chromatická vrstva je postupně z vystupujících částí povrchu odmyvána stékající vodou a zůstává dochována jen v prohlubních. Dále tato vrstva ubývá zejména prorůstáním sintru nebo tvorbou drobných krápníkových útvarů. Vzorky barviv byly mikroskopicky analyzovány v dopadajícím světle s použitím optického mikroskopu Leica DML. Analýza organických materiálů (laku a pojiv) byla provedena externě FTIR spektrometrií na FTIR spektrometru Nicolet technikou ATR diamant. Získaná spektra byla porovnána se spektry standardů z různých průmyslových databází. Analýza vzorků proběhla v pevném stavu z rubu i z líce, v mezích možností měřicí techniky. Získaná spektra nejsou spektra čistých látek, ale směsí. V některých případech na základě analýzy nelze specifikovat konkrétní látku, ale pouze chemickou skupinu látek, do které přísluší (např. vosky, polysacharidy).

K analýzám bylo do konce roku 2012 odebráno celkem 11 vzorků. Stratigrafie vrstev je jednoznačná, jednotlivé malby jsou monochromní, provedené pigmenty, bez standardního malířského podkladu, přímo na vápencové stěně. Významnou informací je charakter použitých pigmentů: minium (sulfid Pb_3O_4), umbra pálená a rumělka. Jedná se tedy o malířské materiály, nikoliv o náhodně použité lokální zdroje barviv. Malby jsou zhotovené s určitým záměrem a se znalostí malířských technik. Pojivem byl pravděpodobně měkký jeskynní sintr (nickamínek), jehož konzistence odpovídá obecně používaným pojivům (olej, pryskyřice atd.), nebo jím mohla být i vápenná voda. Malby

23 JENČ, Petr - PEŠA, Vladimír, *Historicko-archeologický výzkum a restaurátorské práce v NPP Jeskyně Na Špičáku*. Ochrana přírody 2/2014. Praha 2014, s. 6–10.

nebyly nikdy restaurovány, jsou dochovány v původní podobě. Technologicky se přibližují technice al fresco – malbě do mokrého podkladu (omítky nebo vápenného nátěru) prostřednictvím utřených barev, ředěných (vápennou) vodou. Lze se domnívat, že tvůrci se specifickým prostředím jeskyně počítali při volbě vhodné technologie pro nápisy.²⁴

7. Nejstarší malby a nápisy

Nejstarší datovaný objekt se nachází v zadní části Dvojité srdcové chodby [E] a byl identifikován až v roce 2003. Představuje vyťukávaný obraz podoby kolčího štítu, uvnitř pravděpodobně se stylizovaným výjevem Adama a Evy pod stromem poznání, s nápisem tvořeným kontrakcí „A(nn)o“, letopočtem „1519“ a písmeny „hb“ (obr. 4). V blízkosti je osamocený petroglyf říšského jablka – symbol pozemské, panovnické moci (obr. 5), a rytina připomínající Aeskulapovu hůl. Další soubor, tentokrát malovaných objektů, je na větvení Hlavní a Dvojité srdcové chodby [A/B/E] v sousedství ústřední malby celé jeskyně – *Adorace Kříže*²⁵ (obr. 6). U paty kříže jsou vyobrazeny dvě modlící se postavy, klanící se svatému Kříži. Chronostratigraficky významný je červený nápis „HSZ“ překrývající levou (pravou z pohledu Krista) figuru, jež podle jiných poloh v jeskyni pochází z roku 1615 (vyločit nelze ani přítomnost nápisu „HGL“ doloženého rovněž z raně novověkých kontextů v jeskyni). Výjev Adorace je podobně jako sousední malby slunce a půlměsíce proveden tmavě červeným barvivem (tvořeným rumělkou), odlišujícím se od barviv letopočtů 17. a 18. století. Je přítom možné, že malby slunce a půlměsíce – zmíněné výše v souvislosti s nejstarším popisem jeskyně – pocházejí již z 15. století; s ohledem na překrývání každopádně předcházejí rok 1583. Vlastní Adoraci můžeme ikonograficky datovat podle analogií nejpravděpodobněji do 30. až 50. let 16. století. Tento námět je v renesančním umění od poloviny 16. století zcela běžný, a proto by mohl také v případě jeskyně Na Špičáku zobrazovat představitele vysokého kléru (biskupa) po Kristově pravici (z pohledu Krista) a vlevo osobu světskou (donátora), zde spodobněnou s korunou.

S prospektorským horizontem souvisejí nápisy či letopočty datované do 16. a počátku 17. století včetně nejstaršího jména v jeskyni „*Sam(uel) Bak-*

24 MACHAČOVÁ, Dominika – DVORÁK, Martin, *Odborné restaurátorské práce v rámci realizace I. - III. etapy záchrany renesanční malby adorujících postav pod křížem v centrální části Jeskyně Na Špičáku – závěrečné zprávy za r. 2011, 2012 a 2013*. Manuskript (archiv Správy jeskyní ČR a Pracoviště archeologie a speleantropologie VMG ČL).

25 Podle malby je tato část jeskyně od 60. let 20. století ne zcela šťastně nazývána „Kálovárie“ (PLEICHINGER, Otta, *Z historie jeskyní Na Špičáku*. Ochrana přírody XXII, 1967, č. 10, 3. s. obálky).

sor“, datovaného letopočtem 1571 (obr. 7 a 8). Zajímavý je červený nápis „*HSZ 1615*“, který se nachází prakticky ve všech částech jeskyně a dosud je dochován na 12 místech. S obdobím zvýšeného zájmu o jeskyni od pozdního středověku do třicetileté války spojujeme také nenápadné záseky po nástrojích (sekáč/dláto), které místy dokládají rozšíření neprůlezných chodeb již v době dávno před zpřístupněním jeskyně; většinou jsou pokryty fosilním nickamínkem. Je pravděpodobné, že s tímto horizontem navštěvování jeskyně souvisí alespoň část grafických symbolů provedených uhlem nebo červeným barvivem (zkřížené „šavle“, vaginální symboly, lidské obličejce ad.). Podle distribuce objektů se zdá, že nejnavštěvovanější byla vstupní část až k výjevu Adorace a odtud puklinová Dvojitá srdcová chodba. Naopak nejméně raně novověkých objektů evidujeme v nejprostornějším Velkém dómu [D], kde se kumulují zejména v zadní části, jako by ukazovaly další směr ke konci jeskyně v Dómu naděje [C].

8. Pokus o historickou interpretaci

Na základě dostupných informací došlo k objevu jeskyně zapříčiněním člověka, ať už se tak stalo při ražbě důlní šachty nebo při lámání kamene. Podle historických pramenů probíhala v nedalekých Zlatých Horách přinejmenším od první poloviny 15. století intenzivní těžba zlata s kulminací po roce 1467, kdy tento revír biskupství ve Vratislavi připojilo ke svému majetku. Roku 1510 získal rod Fuggerů, vlivných podnikatelů spřízněných s vratislavským biskupem Janem V. Thurzem, panství Jeseník (Freiwalddau), kde provozovali úspěšné dolování. Obě města získala krátce po sobě horní svobody – Zlaté Hory 1524 a Frývaldov (Jeseník) 1529. Největšího rozmachu v celém regionu dosáhlo dolování v letech 1550–1560 za biskupa Baltazara z Promnic. Počínaje polovinou 16. století se v okolí začal těžit také kvalitní vápenec.²⁶

Alchymistické symboly v jeskyni, známé z prospektorského prostředí hledačů drahých kovů, spolu se symbolikou, volbou barviv (minium/suřík, umbra pálená, rumělka) a malířskými technikami odkazují do vyšších společenských vrstev církve nebo světské moci. Biskup Jan V. Thurzo (1506–1520) měl k důlnímu podnikání velmi blízko a získal díky němu značný majetek, roku 1510 vydal vlastní horní řád. Také jeho bratr Stanislav (1496–1540), biskup v Olomouci, podporoval na svých biskupských statecích (např. na panství Osoblaha)

26 ZUBER, Rudolf a kol., *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1966 (zde na s. 85–86).

hornictví, podobně jako Fuggerové.²⁷ Roku 1519 (viz nejstarší letopočtem datovaný epigraf v jeskyni) propůjčil biskup Jan V. Thurzo Petru Bechelovi z Banské Bystrice a jeho spolutežařům důl „*auff unsern Gebirgen und Herrschaften zu Freiwalda uffin Goltberg eine Fundgrube*“ spolu s možností zřídit u dolu v případě rentabilnosti těžby také hutě a mlýny. Téhož roku udělil biskup maršálu Dipprandu Czetterisovi z Bělé a H. Süssovi z Frývaldova také důl na „Goltberku“ ve Frývaldově včetně dědičné stoly a horního privilegia, podobně jako mělo město Frývaldov od dob biskupa Preczlava z Pogrellu.²⁸ Do 30. až 50. let 16. století – tedy do doby hlavního rozmachu důlního podnikání na Jesenícku – klademe uměleckohistoricky i chronostratigraficky také vznik ústředního výjevu *Adorace Kříže*, v němž jsou symbolicky zobrazeni nositelé světské i duchovní moci. Předpokládáme proto, že okolí jeskyně patřilo k významnějším místům důlního podnikání, jehož vlastnické vztahy mohly být legitimizovány v podobě tehdy všeobecně srozumitelných obrazů na stěnách, odkazujících na biskupa a Fuggery a připomínajících, že kolem vrchu Špičák nelze volně těžit bez souhlasu majitele, a to ani skrytě v podzemí. Křesťanská symbolika navíc obecně plnila i funkci ochrannou, zvláště v nebezpečném prostředí dolů a podzemí. Kromě výjevu *Adorace Kříže* tyto úvahy podporuje i vyobrazení říšského jablka, které v obecném významu symbolu královské moci může v prostoru jeskyně jako solitér reprezentovat nějaký, nám bližší neznámý panovnický akt, který se jeskyně dotkl. Hornická činnost v oblasti těžby drahých kovů vždy podléhala kontrole panovníka, který se však v určitých momentech mohl tohoto práva přechodně vzdát ve prospěch šlechty. Za symbolem říšského jablka v jeskyni Na Špičáku bychom tak mohli teoreticky spatřovat i návrat horního práva zpět na panovníka.

Letopočty 17. století pocházejí převážně z jeho první čtvrtiny a pravděpodobně odrážejí doznívající prospektorskou tradici 16. století. Nastupující válečné události třicetileté války se okolí jeskyně dotýkaly spíše okrajově, ale nápisy v Hlavní chodbě [A] („*GA / 1642*“, „*GATLOF / 1645*“) a ve Velkém dómu [D] („*GA / 1645*“) spojení s atmosférou švédského vpádu na Moravu

27 BALETKA, Tomáš, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497–1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*. Sborník archivních prací LIV, č. 1, 2004, s. 3–236 (zde s. 154–155); JANÁL, Rudolf, *Kapitola z dějin nerostné těžby v horních revírech olomouckého kraje*. Sborník krajského vlastivědného muzea Olomouc IV, 1959, s. 179–189.

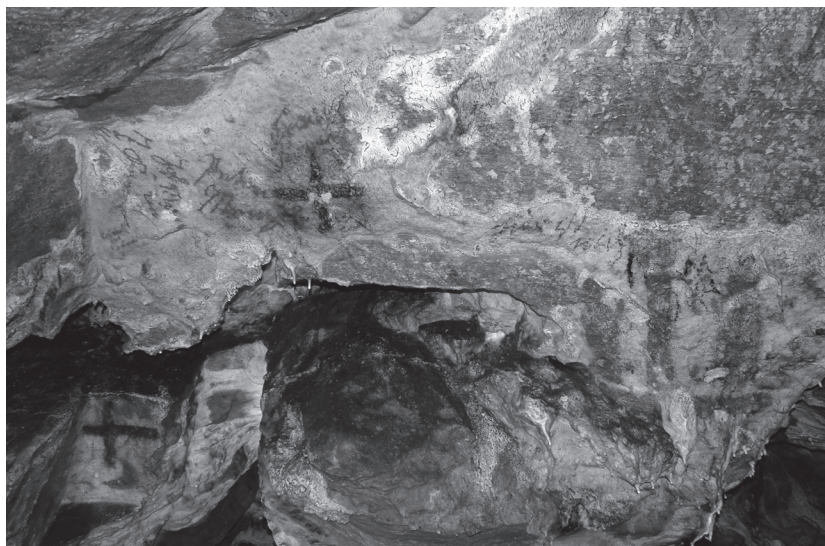
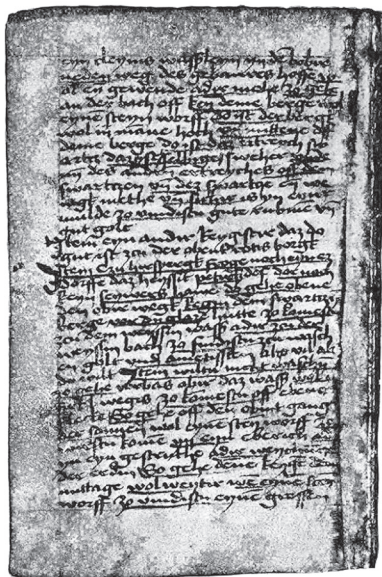
28 JAROŠOVÁ, Lenka, *Záchranná dokumentace historických nápisů a maleb v Jeskyni Na Špičáku – etapa 2004, příloha zprávy*. Manuskript (archiv autorů).

v těchto letech nevylučují.²⁹ Po třicetileté válce prospektorská tradice přestala být aktuální, jeskyně byla podle svědectví nápisů navštěvována jen ojediněle a širší povědomí o ní se pozvolna vytratilo. K mírnému oživení zájmu došlo od počátku 19. století, ale výrazný nárůst návštěvníků následoval teprve po turistickém zpřístupnění jeskyně v roce 1885, kdy během několika desetiletí pokryly většinu stěn a stropů chodeb stovky pamětních nápisů, provedených nejčastěji grafitovou nebo inkoustovou tužkou, popř. uhlem.

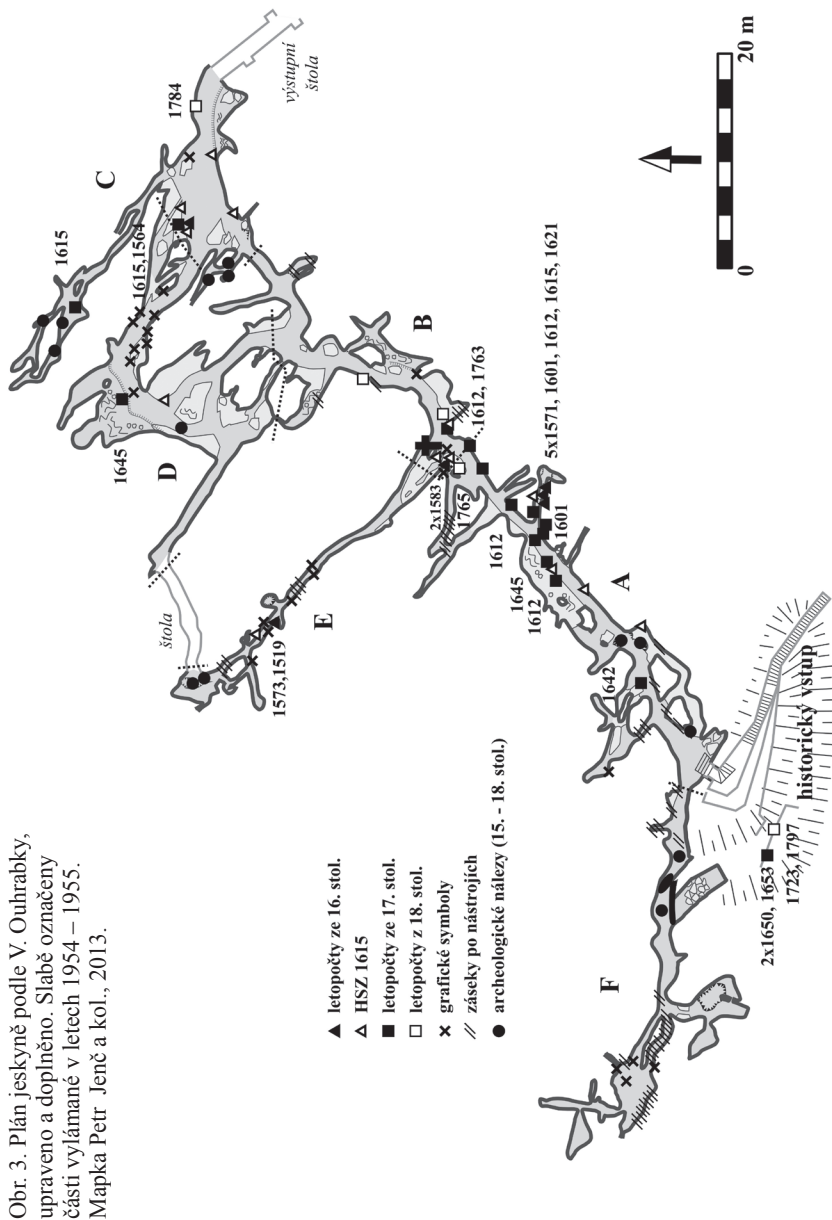
* Výzkumný projekt mohl probíhat díky financování a všestranné podpoře vedení Správy jeskyní České republiky, pracovnícím Správy Jeskyně Na Špičáku Evelyně Vozábalové (vedoucí jeskyně) a Ivaně Foitové, díky účasti kolegů Štěpána Havla a Vojtěcha Nováka z Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě a všech dalších dokumentátorů z řad studentů vysokých a středních škol. Zvláštní poděkování náleží technologovi restaurování a konzervace Ing. Martinu Dvořákovi a Ing. Ivaně Kopecké, která prováděla laboratorní analýzy pigmentů. Za odbornou a technickou spolupráci jsme rovněž povinováni díky RNDr. Petru Zajíčkovi a Mgr. Vratislavu Ouhrabkovi z Oddělení péče o jeskyně Správy jeskyní České republiky.

29 KOLEKTIV, *Dějiny Olomouce, svazek 1*. Olomouc 2009.

Obr. 1. Ukázka rukopisu textu, jehož autorství bývá připisováno Antoniu Wale. Podle PEUCKERT, Will-Erich, 1929 (cit. v pozn. 5), upraveno.

Obr. 2. Ústřední objekt Adorace Kříži ze 16. století s ústím Dvojité srdcové chodby (B/E), vlevo dole malby slunce a měsíce. Foto: Petr Jenč, 2009.

Obr. 3. Plán jeskyně podle V. Ouhřabky, upraveno a doplněno. Slabě označeny části vyhlášené v letech 1954 – 1955. Mapka Petr Jenč a kol., 2013.

Obr. 4. Nejstarší objekt v jeskyni datovaný letopočtem „1519“; Dvojitá srdcová chodba (E).
Foto: Tomáš Slavík – Petr Jenč, 2005.

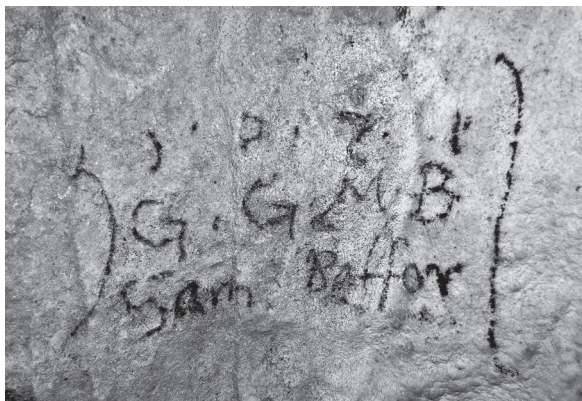
Obr. 5. Vyobrazení říšského jablka (sekaný objekt); Dvojitá srdcová chodba (E). Foto: Tomáš Slavík – Petr Jenč, 2005.

Obr. 6. Malba Adorace Kříže před restaurátorským zásahem (vlevo, stav k r. 2009) a po restaurátorské obnově na podzim roku 2013. Foto: Petr Jenč.

Obr. 7. Dóm naděje
(C) – raně novověký
soubor nápisů se zbytky
letopočtů 1564 a 1615
a pozoruhodnou kresbou
„okřídleného“ šípů.
Foto: Tomáš Slavík,
2006.

Obr. 8. Bočně
orámovaný nápis se
jménem Sam(uel)
Baksor a písmeny
G.G.M.B., datovaný
letopočtem 1571;
Samuelova chodba (A4).
Foto: Petr Jenč, 2012.